

„MĘŻNYCH MĘŻCZYŹN CZEKA DŁUGIE ŻY-
CIE...” – DYSKURS MASKULINISTYCZNY
A WSPÓŁCZESNA PROZA UKRAIŃSKA

Mateusz Świątlicki, *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, ss. 180.

Opublikowana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego monografia Mateusza Świątlickiego pod tytułem: *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami? Męskość jako projekt w prozie Serhija Żadana* (2016) to kompetentna i wiarygodna próba interpretacji twórczości pisarza z punktu widzenia badań genderowych i maskulinistycznych. Dzieła Serhija Żadana, jednego z najbardziej znanych współczesnych poetów i prozaików ukraińskich, nasycone są aktualnością i kontrowersją. Narzędzie ich eksplikacji, wybrane przez autora monografii, to metoda wciąż słabo rozwinięta na gruncie badań literaturoznawczych w Europie Środkowej i Wschodniej. W tym kontekście książka Świątlickiego odnosi się nie tylko do obserwacji historyczno-literackich, ale posiada również wymiar socjokulturowy.

Sięgnięcie przez czytelnika po prozę Żadana wydaje się być dziś warunkiem koniecznym na drodze do poznania współczesnej literatury ukraińskiej. Pisarz, uhonorowany w 2015 roku Nagrodą Literacką Europy Środkowej „Angelus”, poruszając tematy narodowościowo ważkie, bezsprzecznie zasłużył sobie na miano głosu współczesnej Ukrainy. Wychodząc poza ramy stereotypowych dla swojej społeczności prezentacji wątków fabularnych oraz kończąc z niesprawdzającą się w „nowych czasach” konserwatywną tradycją, Żadan pozyskał sobie grono fanów nie tylko na rodzimym Ukrainie – jego książki przetłumaczono na szesnaście języków, w tym język polski. Nie dziwi zatem fakt, że po dzieła pisarza sięgnęli również badacze literatury. Zjawisko to, po krótkim objaśnieniu

celowości pracy *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami?*, jak i po esencjonalnym przedstawieniu sylwetki autora badanych dzieł, opisuje Świątlicki w otwierającym jego rozprawę *Wstępie* (s. 9-22). Zauważa, że uwaga poświęcona Żadanowi przez literaturoznawców skupia się przede wszystkim na tematyce urbanistycznej oraz zagadnieniach pamięci, tożsamości i traumy. Wspomina również o kilku innych, współczesnych analizach dzieł twórcy *Mezopotamii*, poświęconych elementom popkulturowym, muzyce czy problemom globalizacji. Jednak trudno nie zgodzić się z autorem, odnotowującym lukę w badaniach dedykowanych egzegezie prozy charkowskiego pisarza, iż brak pośród nich analiz z punktu widzenia dyskursu płciowości i seksualności. Owo puste miejsce badacz swoją książką umiejętnie wypełnia.

Ciekawym wydaje się, że kluczowemu dla rozprawy pojęciu *męskości* oraz zdefiniowaniu idei badań maskulinistycznych (*Men's studies*) Świątlicki poświęca cały rozdział I (*Men & masculinities studies. Przegląd stanu badań*, s. 23-48) swojej monografii. Zabieg ten bezsprzecznie pomoże czytelnikowi zagłębić się w skomplikowaną problematykę tego zagadnienia, a tym samym lepiej zrozumieć badaną przez autora książkę prozę. Po pierwsze, w kilku podrozdziałach, doprecyzowuje powyższą tematykę, definiując *męskość* jako swoiste połączenie pierwiastka biologicznego (*sex*) i społeczno-kulturowego (*gender*). Kolejne strony poświęca przedstawieniu rozbudowanego stanu badań nad *męskością* z punktu widzenia różnych nauk. Pojawia się tu psychoanaliza i podstawowe względem pojmowania płci stanowiska Zygmunta Freuda, Alfreda Adlera, Carla Gustawa Junga, Erika Eriksona oraz Jacquesa Lacana. Co ciekawe, Świątlicki krytycznie odnosi się w tym miejscu tylko do założeń ostatniego w kolejności francuskiego filozofa. Podejście

antropologiczne i socjologiczne do badanego tematu przywołuje tu wspomnienie przedwojennych koncepcji pedagogiki Mathildy Vaering oraz, między innymi, polskiego antropologa Bronisława Malinowskiego.

Historyczne podejście do tematu nie jest w tym wypadku działaniem nieuzasadnionym. Rozwój koncepcji badań nad *męskością* autor monografii sytuuje w latach 50-tych i 60-tych XX wieku, czyli w okresie, w którym odnotowuje się również kształtowanie feminizmu oraz krytyki ugruntowanego systemu patriarchalnego. Przywołane przez Świetlickiego nazwiska i perspektywy niewątpliwie przyczyniły się do sposobu pojmowania płci oraz badań nad nią we współczesnym świecie nauki i kultury. Interesującymi jawią się tu również podrozdziały dotyczące zarówno teorii Jacquesa Derridy i Michela Foucaulta (relacje wiedzy, władzy, normy i dyskursu) oraz nawiązujące do kwestii performatywności (odgrywania społecznie zakodowanych aktów), jak i znaczenie *queer studies* dla rozumienia roli płci indywidualnej tożsamości.

Badacz nie ukrywa przed czytelnikiem anglo-amerykańskiego rodowodu studiów nad *męskością* – wnikliwa analiza ruchów mężczyzn na terenie USA pozwoliła autorowi zaprezentować bogatą ofertę tekstów naukowych, a nawet propozycję przedmiotów związanych z *men's studies* wprowadzonych na uczelniach wyższych w Stanach Zjednoczonych. Świetlicki w rzetelny sposób kreśli stan współczesnych założeń w podjętym temacie, przedstawia koncepcje najważniejszych – w swoim odczuciu – socjologów, ale nie ucieka od prezentacji zmian w postrzeganiu *męskości* wśród nie-naukowego społeczeństwa (daje tu przykład chociażby zmian pożądanego wzorców *męskości* we współczesnej kinematografii). Ciekawie opisuje również różne społeczno-kulturowe wzorce *męskości*, uzależnione nie tylko od trendów globalizacyjnych, ale w równym stopniu od kwestii takich, jak rasa, klasa, wiek i seksualność (przy czym ostatni czynnik autor nazywa jednym z najczęściej poruszanych tematów w kontekście *męskości*). Zabieg ten pozwala

Świetlickiemu na dostrzeżenie nie tylko różnic, ale i braków w badaniach teoretycznych na terenie Europy Środkowej i Wschodniej. Słusznie podkreśla fakt ogromnego, przede wszystkim względem kultury za oceanem, dysonansu w spojrzeniu na teorię *męskości* w pracach naukowych w tej części świata, który to rzecz jasna zagadnienia całkiem nie wyklucza. Autor przytacza godne uwagi pozycje z dziedziny nauk społecznych, powstałe nie tylko w rodzimej Polsce, ale również na terenie Rosji, czy najważniejszej tu pod względem wybranej lektury – Ukrainie.

Podsumowując tę część pracy, można pokusić się o stwierdzenie, że poprzez podjęcie się kompleksowego zarysowania teorii badań maskulistycznych, nie tylko w wymiarze historycznym, ale również geograficznym i socjologicznym, Autor rozprawy tworzy interdyscyplinarny kontekst dla wybranej przez siebie metodologii oraz poglądów. Zanim badacz przechodzi jednak do interpretacji zachowań konkretnych męskich bohaterów z prozy Żadana (rozdział II, „*Mężnych mężczyzn czeka długie życie...*” *Transformacja ukraińskiej męskości hegemonalnej w prozie Serhija Żadana*, s. 49-111), pozwala on sobie jeszcze na uzupełnienie części teoretycznej o opis kondycji oraz podłoża ukraińskiego modelu *męskości* (również *kobiecości*). Świetlicki podkreśla w tym miejscu czynniki wpływające na poczucie „ukraińskiej tożsamości narodowej” (s. 49): sowiecką ideologię, ukraińską historię kolonializmu i totalitaryzmu, upadek komunizmu oraz zachodzące zmiany systemowe. Dobrym zabiegiem wydaje się tu przytoczenie kilku faktów historyczno-społecznych, podkreślenie istoty tak zwanej polityki płciowej w ZSRR, określenie formy radzieckiej *męskości* (badacz wspomina tu między innymi słynny model *homo sovieticus*), oraz eksplikacja roli płci po upadku Związku Radzieckiego. Tak zarysowane tło dla badań nad *męskością* w Europie Wschodniej pozwala autorowi określić stan faktyczny modelu *męskości* na Ukrainie od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku po dzień dzisiejszy.

Wnikliwego czytelnika zainteresuje tu przede wszystkim zwrot ku tradycyjnym

wartościom narodowościowym (postać kozaka jako apoteoza męstwa i bohaterstwa, fascynacja walecznymi bohaterami narodowymi), mający swój punkt kulminacyjny – jak pisze Świetlicki – w trakcie Euromajdanu na przełomie 2013 i 2014 roku. Wydarzenia te doprecyzowały według autora monografii obraz współczesnego ukraińskiego mężczyzny. Badacz niezwykle celnie posługuje się tu aspektami wyodrębnionymi przez psychologów Roberta Brannona i Deborah David: mężczyzna nie powinien być zniewieściały, powinien posiadać status i władzę, powinien ukrywać emocje i zachowywać spokój w sytuacjach kryzysowych, okazywać innym przemoc i podejmować ryzyko. To właśnie taka percepcja definiuje postrzeganie przez autora rozprawy głównych bohaterów powieści *Żadana* – młodych, urodzonych w latach 70-tych XX wieku, Ukraińców.

Ujęta w tytule książki hipoteza Świetlickiego, zakładająca traktowanie *męskości* jako projektu, obiektu stawania się, dążenia pomiędzy jakimiś punktami, znajduje swoje odzwierciedlenie w usytuowaniu prozy *Żadana* w szeregu powieści *coming-of-age* oraz *Bildungsroman*. Najważniejszym wydaje się być tu jednak fakt, że – jak podkreśla badacz – proces „dorastania do bycia mężczyzną” w prozie *Żadana* zakończyć może się tylko w wypadku utworzenia nowego modelu męskości, odmiennego od tego reprezentowanego przez pokolenie „radzieckich” ojców bohaterów. Swoją egzegezę rozpoczyna Świetlicki od przykładu młodych bohaterów powieści *Depeche Mode* (2004), których bunt dorastania badacz przypisuje reakcji na obecny w tle rozpad Związku Radzieckiego, wynikającej z niego zmiany roli mężczyzny w życiu rodziny, traumatycznych wspomnieniach o ojcach, chęci zmienienia swojej przyszłości. W powieści *Anarchy in the UKR* (2005) podkreśla znów żadanowskie wspomnienie z dzieciństwa związane ze wzorcem, jakim dla bohatera powinien być, a jakim nie jest, ojciec. *Woroszyłowgrad* (2010) staje się dla badacza okazją dla poruszenia problematyki ucieczki mężczyzn przed dorastaniem

i syndromu wiecznego chłopca, a dokładniej zerwania z tego typu zachowaniem.

Dalej Świetlicki podejmuje się objaśnienia na podstawie wybranej lektury aspektów przemocy oraz ukrywania emocji przez bohaterów prozy *Żadana*. Autor rozprawy zarysowuje wstępnie proveniencję aktów przemocy mężczyzn (nie tylko względem kobiet) na podstawie różnych nauk i koncepcji. Zabieg ten stanowi ciekawy sposób ukazania celowości stosowania przemocy przez bohaterów wybranych powieści, a szerzej również zobrazowania wielopłaszczyznowości przejawiania się jej w dziełach – przemoc związana z pobytem w wojsku, agresja milicji względem słabszych od siebie, zachowania mężczyzn związane ze sportem. Ostatniemu aspektowi badacz poświęca kolejny podrozdział, podkreślając fascynację Europy Wschodniej piłką nożną – sportem w tej części świata, jak celnie zauważa autor, homosocjalnym, czyli całkowicie pozbawionym uczestnictwa kobiet. Sport w przytaczanych opowiadaniach jest, podług Świetlickiego, czymś na kształt „ceremonii odgrywania męskości” (s. 94), a nawet jej źródłem – tu podaje autor przykład powieści *Woroszyłowgrad*.

Kolejnym aspektem, motywującym interpretację zachowań bohaterów, staje się dla Świetlickiego dążenie do rozwoju *męskości* w znaczeniu zaprzeczenia „bycia zniewieściałym”, co w efekcie autor łączy ze „strachem o bycie posądzonym o homoseksualizm” (używa w tym kontekście również pojęcia „homohisteria”, s. 101). Taka perspektywa pozwala badaczowi na spojrzenie na stan ukraińskiej homofobii (tu podaje ciekawe badania socjologiczne, s. 102-104) oraz na sposób przedstawienia tego zjawiska w prozie *Żadana*, co – jak słusznie zauważa Świetlicki – samo w sobie stanowi dobry przykład zmian zachodzących w tendencyjności tematów poruszanych w literaturze ukraińskiej ostatnich lat.

Książka *Kiedy chłopcy zostają mężczyznami?* jest interesującym obrazem projektu *męskości* w wybranej literaturze również ze względu na tematykę obraną przez autora w rozdziale III („A kiedy dojdzie do wojny

*między płciami, kto wówczas pozostanie...?” Relacje między mężczyznami a kobietami w prozie Serhija Żadana, s. 112-147). Prezentuje w nim bowiem postaci kobiece, pojawiające się na kartach żadanowskich opowieści. Opisując rolę obecnych tam matek, kochanek, podlotków, prostytutek i lesbijek, Świetlicki podkreśla faktycznie obecny w lekturze mizoginizm, głęboko zakorzeniony w ukraińskiej kulturze. Uprzedmiotowienie kobiet jawi się tym aspektem socjokulturowym, z którym męskim bohaterom najtrudniej jest zerwać. W ten sposób autorowi rozprawy udaje się pokazać wielowymiarowość i wieloznaczność procesu zmian zachodzących w pojmowaniu *męskości* i roli płci kulturowej na Ukrainie – z jednej strony obserwujemy bunt i przełom w stosunku do skostniałych wzorców poradzieckich, z drugiej zaś jeszcze pełne stereotypów zachowania młodych mężczyzn, należących do „nowego pokolenia”.*

Należy stwierdzić, że książka Mateusza Świetlickiego stanowi w zakreślonej tematyce niewątpliwe literaturoznawcze *novum*. Potraktowanie pojęcia *męskość* jako projektu oraz przyłożenie go w charakterze wykładni dla interpretacji bohaterów powieści poczytnego współcześnie pisarza ukraińskiego uznać należy nie tylko za nowatorstwo, a również i odwagę. Autor podejmuje się bowiem ukazania nowej reprezentacji tożsamości zbiorowej w kraju, gdzie nowoczesne podejście do badań maskulinistycznych i genderowych wciąż walczy o swoje miejsce pośród klasycznych badań naukowych. Cennym walorem książki jest również jej przejrzystość i czytelność. Uzupełniające twórcze interpretacje i objaśnienia poruszanych kwestii historyczno-społeczno-kulturowych pozwolą nawet niezaznajomionemu z metodologiczną terminologią czytelnikowi zagłębić się w świat męskich bohaterów prozy Serhija Żadana.

SYLWIA KAMIŃSKA-MACIĄG
Uniwersytet Wrocławski